

VÍGH ÉVA

LUCIO PAOLO ROSELLO, EGY XVI. SZÁZADI NIKODEMISTA

A XVI. századi Itáliában a későreneszánsz irodalmát, historiográfiai-etikai termését nagy mértékben meghatározta az a sajátos kapcsolatrendszer, amely a korabeli, jobbára a fejedelmi udvartól függő értelmiség (tehát udvari ember) és a politika mellett kultúra-szervezői funkciót is ellátó udvar között kialakult. Mivel független értelmiségi lét elképzelhetetlen, írók, költők, történetírók, értekezők egyaránt – magukra vállalva az udvari titkár, diplomata, tanácsadó, nevelő, történetíró, stb. feladatát – a híres reneszánsz udvarok (Firenze, Ferrara, Mantova, és a század közepétől egyre jellemzőbb módon Róma) és mecénás fejedelmeik bűvkörében éltek. Ez az értelmiség–udvar kapcsolat még akkor is továbbélt, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a *Baldassarre Castiglione* gróf által még a század elején megrajzolt *Udvari ember* (1528) és annak idealizált udvara olyan múltat idéző kép, amelynek nem sok köze volt a valósághoz az ellenreformáció felé tartó, elspanyolosodott, politikai súlyát veszítő Itáliában. A historiográfiai és irodalmi művekben különösen az etikai – történeti jellegű értekezésekben az udvari élet jellemzésekor a demisztifikáló realizmus hódított teret.

A Cinquecento szinte valamennyi jeles személyisége (Machiavelli, Ariosto, Guicciardini, Aretino, Tasso) közvetve vagy közvetlenül állást foglalt a kor mindenkit foglalkoztató kérdésében, mely az udvar és az udvari ember kapcsolatát kutatta. Így született Machiavelli, Erasmus, Castiglione nyomán az a nagyszámú értekezés, amely az udvari élet negatív vagy pozitív módon felfogott kulcsfogalmait próbálta a megváltozott idők szelleméhez igazítani. E kulcsfogalmak jó-része (a bölcsesség és a többi kardinális erény, vagy a színlelés – tettetés, hízeltetés, becsvágy stb.) már az antik bölcséleti-etikai művekben is központi helyet foglalt el. Az értelmezésükben végbement módosulás alapján képet alkothatunk az udvari élet felfogásáról és az értelmiség érvényesülési lehetőségeiről a korabeli Itáliában. A század folyamán így kapott kiemelt hangsúlyt és jutott el a definiálás igényéhez a türelem (*pazienza*) és a színlelés (*dissimulazione*) fogalma egy rövid értekezésben: Lucio Paolo Rosello *Dialogo de la vita de' cortigiani, intitolato la Pazienza* (A Türelem című párbeszéd az udvari emberek életéről) című művében, amely Velencében jelent meg 1549-ben.

A megjelenés helyét, idejét és a szerző személyét mint jellemző jegyeket érdemes külön-külön szemügyre venni. Az itáliai szabad szellemi élet fő színtere és a könyvkiadás központja a 16. század közepére Velence lett. Viszonylag szabadabb szellemi-vallási légkörének köszönhetette, hogy a tridenti zsinat határozatainak sokáig sikerrel állt ellent. A Serenissima alkotmánya, értelmiségének közmopolita jellege, széles körű könyvkiadói tevékenysége, a padovai egyetem közelsége mind olyan tényezők, amelyek elősegítették a reformáció eszméinek befogadását. Az 1520 és 1550 közötti velencei értelmiségi körökben széles táptalajra leltek azok a heterodox eszmék, amelyeknek jó-része a római egyház számára

az eretnekséggel volt egyenlő. Ilyen „eretnekként” tartja számon a szakirodalom Lucio Paolo Rosellot¹ is. Személyisége tehát azért fontos, mert irodalmi tevékenységén túl egyéni viszontagságai is jellemzőek a századközep észak-itáliai, velencei értelmiségének sajátos helyzetére. Műveiből kiszűrhető elképzelései egy „átlagértelmiségi” gondolkodásmódját tükrözik.

Rosello – aki Padovában született, valószínűleg jogot tanult, majd papi pályára lépett – részese volt azoknak a reformációs mozgalmaknak, amelyek az 1520–1550-es években bontakoztak ki velencei értelmiségi körökben. A protestáns eszmékhez közeledett, lutheránus szerzők szövegeit gyűjtötte. Kapcsolatba került Pier Paolo Vergerioval, barátjának mondhatta Ludovico Dolcét, Girolamo Rusciellit, valamint az ellenreformációs reakcióhoz tartozó Girolamo Muziot.² Sokoldalú érdeklődésére jellemző, hogy velencei könyvkiadói, szerkesztői és fordítói tevékenysége során nemcsak 15. századi szerzők műveit gondozta, hanem klasszikus ókori és középkori alkotásokat is. Maga főként teológiai és etikai jellegű műveket írt. A *Della Provvidenza di Dio* (1551) (Az isteni gondviselésről) című értekezését Aretino is dicsérte.

Szorgos szerkesztői munkája és írói művei nem elvont reflexiókból, hanem az akkor felmerülő vallási kérdések megválaszolása iránti igényből születtek. Az 1549-es *Discorsi di penitenza* (Beszélgetések a bűnbánatról) című könyvecskéjében például az igaz keresztényi érzésről fejtette ki, hogy annak nem a ceremóniákban, külsőségekben kell megnyilvánulnia. A keresztény ember alapvető erénye a bűnbánat, azaz olyan belső kényszer, amely arra készíti, hogy „többé ne vétkezzen”. A könyvet, alighogy forgalomba került, a Szent Hivatal visszavonatta. 1552-ben aztán letartóztatták Rosellót, könyveit elvették tőle és elégették. Elkobzott könyveinek jegyzéke alapján szellemi irányultságáról alkothattunk fogalmat. Olasz szerzők mellett Luther és a lutheránus szerzők, valamint a protestáns írók művei voltak többségben. Az inkvizíciós perek során nemcsak azt vetették szemére, hogy tiltott könyveket rejteget, hanem azt is, hogy heterodox eszméket vall. A per viszonylag kedvező kimenetelű volt, hiszen „csak” 25 dukát pénzbüntetéssel sújtották és velencei háziőrizetre ítélték. (Igaz, visszaesőként már halálra ítéltették.) Nem véletlen, hogy a kiszabadulása után, halála évében írt művében, az 1552-es *Ritratto del vero governo del Principe*-ben (A fejedelem igaz kormányzásának tükré) már nyoma sincs vallási kérdések boncolgatásának. Ebben Machiavelli és Erasmus gondolatait követve Rosello nemcsak a fejedelmi bölcsességről szólt, hanem a „jó” tanácsadót jellemezve az udvari értelmiség, azaz az udvari társadalom elitjének képét is felrajzolta. Rosello fejedelme Machiavelli fejedelmének tökéletes ismerőjeként a jórészt klasszikus eredetű, vagy a középkori etikai spekulációkban már kidolgozott kérdéskörökre épít: az uralkodót, hogy ne tirannus, hanem „jó fejedelem” váljék belőle, a bölcsesség, az igazságosság, a lelkielő és a mértékletesség segíti. Neveltetésében az etikai normák mellett központi helyet kapnak a bölcséleti tudományok, valamint „a történetírók és egyéb értekezések, ahonnan megtanulja a fejedelem, mihez kell tartania magát a jó kormányzás érdekében, és milyen veszélybe kerülnek azok, akik – e tudás hiányában – ostobán kormányoznak.”³ Időnként ugyan Machiavelli szószerinti átirásával találkozunk, de Rosello érvelése tükrözi a korabeli olasz történelem néhány jellemző epizódját is. Ebből a szempontból a Toszkán Nagyfejedelemséget kell kiemelni, amelynek központi alakja, Cosimo de' Medici, egy intellektuális hadvezér jellemzőit hordozza Rosello apológiájában.⁴

Ennek az udvari kérdéseket tárgyaló értekezésnek volt mintegy előfutára a bennünket most foglalkoztató 1549-es *Dialogo de la vita de' cortigiani, intitolato la Pazientia*. Ez a párbeszéd tartalmát tekintve nem sok újat nyújt, humanista körökben gyakran hangoztatott közhelyekre épít. Szerzőnk, amikor 1548-ban a lelkek gondozása helyett klasszikus, középkori és 15. századi olasz művek kiadását gondozta, e munkálatok során sokféle ismeretet szerzett, amelyeket felhasználó dialógusának megírásakor. Igaz, éppen a különböző idézetek beépítése és sajátos párhuzamba állítása a korabeli padovai és velencei értelmiség gondolkodásmódjának egyik jellemző jegye. Mitológiában és történelemben való jártassága, az időnként meglehetősen sajátos interpretációk és képzettársítások ellenére kétségtelenül a könyv erőssége. Ezek az utalások kötik össze az egyébként gyér mondanivalót, illetve helyettesítik az eredeti elmélkedéseket. Stílusa is rendkívül nehézkes. Körülményes megfogalmazásai, bonyolult mondat szerkesztése, homályos utalásai nemcsak a fordítói munkát nehezítették, de egyben kijelölik szerzőnk helyét a Cinquecento kultúrtörténetében.

Ezt a kis dialógust mégis miért érdemes elolvasni, mi emeli ki a 16. századi epigonirodalom számtalan produktuma közül? A választ azokban az etikai kulcsfogalmakban kell keresnünk, amelyek a 16. század közepétől kiemelt hangsúlyt kaptak, és amelyeket Rosello definiált elsőként. Egyrészt a *türelem* erényéről van szó, amely a négy kardinális erényt kiegészíteni látszik abban a korban, amikor az olasz államok viszontagságai és az ellenreformációk egyház hegemoniája következtében nem sok mozgásszabadsága volt az értelmiségnek⁵. Az etikai-történeti irodalom jórészt a tényleges állapotok megőrzését, a belenyugvást hirdette, s ehhez a türelem erényét kellett kialakítani. A másik lehetőség a politikai, de főleg a vallási *nikodemizmus*⁶ felvállalása volt. Rosello értekezésében ezért kapcsolta össze a türelmet a színleléssel, érzékenyen reagálva a kor kihívására. A színlelés, azaz gondolataink, érzelmeink, vágyaink, szándékaink gondos eltitkolása, a mindenkori helyzethez való diplomatikus alkalmazkodás egyre inkább a társadalmi érvényesülés szükségszerű normájává vált. Erre a jelenségre mutatott rá Rosello még annak kezdeti, éppen kirajzolódó stádiumában, ráérezve arra, hogy a színlelés az egész barokk kor politikai-vallási gondolkodásának és gyakorlatának alapvető ismérve lesz.

A 16. századvégi és a 17. századi politikai gondolkodás a kor stílusának, a barokknak alapvető jegyeit tükrözte: a kétértelműséget, a csavarosságot, a tekervényt, a dagályosságot, az érzelmek és a kifejezés mód komplikált mivoltát. Míg a művészetek és az irodalom terén már felismerték a barokk eredeti, a reneszánsztól független, önálló, pozitív értékét, a barokk kor politikájának és udvari életének interpretációi továbbra is a kétkulacsosság, a színlelés, a kegyetlenség, az intrikák, a túlfűtött becsvágy, a hízalgés, a szervilizmus negatív vonásait helyezték előtérbe. Valamennyi fentemlített fogalom közül a színlelés vált a legjellemzőbb cselekvési modellé úgy, hogy pozitív értékelésére már a 16. század folyamán történekv kísérletek. A Rosello-féle dialógus is ezek közé tartozik. Mégis majdnem száz év telt el, mikorra a színlelés elfogadott életstílus lett.⁷

Rosello tehát már a 16. század közepén felismerte, hogy a türelem fogalma – a színleléssel szimbiózisban – nemcsak azért nélkülözhetetlen, mert dicséretes keresztény erény, hanem történelmileg és ideológiailag is kapcsolódik ahhoz a világgéphez, amely az ellenreformáció korában a szükséges elviselését életformává

tette. De csak az elviselését, és nem a feltétlen eltűrését. Az elviselés és az eltűrés közötti árnyalatnyi különbség rendkívül lényeges. Rosello erre a Szókratész Védőbeszédéből vett, bár nem pontosan idézett példával világított rá: „mivel az Isteneknek úgy tetszik, Anütosz és Melétosz megölhetnek, de meg nem sérthetnek”. A sértés eltűrését a Rosello-féle türelem sem engedi meg. A türelem, írja „nem mindig a lélek szigorában nyilvánul meg, hanem néha a lemondásban és a fejhajtásban. [...] Az erős jellem olykor meghajlik a hasznos előtt”. Pár sorral odébb: „senki se keresse az alkalmat, hogy próbára tegye türelmét, [...] lelki nagyságunkat igazán elegendő akkor bizonyítani, amikor a szükség rákényszerít”.

A reneszánsz-kori szabadgondolkodás a század közepétől lassanként átengedte helyét annak a világképnek, amely szerint csak az találta meg számításait, aki türelemmel és az immár határozottan erénnyé nemesült színleléssel tudott élni. A színlelés az a magatartásforma, amely inkább kikerüli a harcot, mint keresi. „Ahogyan a hiéna és a polip magára veszi a környezete színét, hogy így meneküljön meg azoktól, akik meg akarják fogni, vagy a kaméleon, minden négy lábú állat közül a legravaszabb, az időjárás szerint változtatja színét”, úgy kell az udvari embernek is az időkhöz alkalmazkodnia. Rosello a színlelés fogalmát jól ismert állat szimbólumokkal (polip, hiéna) magyarázza. A hízélgés legfontosabb és egyben legismertebb jelképét, az Arisztotelésztől napjainkig adatolható kaméleon-jelképet használja. A reneszánsz ikonológiai ábrázolásokban is a kaméleon a színlelés és a hízélgés leggyakoribb motívuma, ahogyan az Alciato 1531-es *Emblematajában* olvasható. A kaméleon, mint a színlelés és különösen, mint a hízélgés szimbóluma ebben az embléma-gyűjteményben is negatív erkölcsöt fejez ki. Jellemzője – mint az embléma alatti versben olvashatjuk –, hogy gyakran változik, különféle színeket vesz fel, kivéve a fehéret, a bölcsesség és a pirosat, a szeretet színét.⁸

Rosello is szükségesnek tartotta, hogy különbséget tegyen a kétféle kaméleon-természet, azaz a kétféle színlelés között. Azt is érzékelt, mennyire nehéz meghatározni, mikor vall hitványságra és mikor bölcsességre a türelem és a színlelés használata: „én magam is úgy vélem, hogy e beszédem inkább talpnyaló emberhez illő [...] én magam is nagy különbséget teszek a bölcs ember (akiről szólni kívánok) és a talpnyaló között, mert ez utóbbi anélkül, hogy belső kényszer hajtaná, hamis hízélgésekkel közeledik másokhoz becsapva őket; míg amaz (mint nevezik) diomédészi szükségtől vezérelve az időkhöz alkalmazkodik, hol távolítva, hol közelítve, ahogy az alkalom kívánja.”

Rosello színlelés-teóriája nem jutott el a jelenség filozófiai magyarázatához. Nála még nyoma sincs olyan gondosan felépített filozófikus eszmefuttatásnak, mint néhány évtizeddel később Giordano Bruno *Spaccio de la bestia trionfante* (1594) című értekezésében, ahol „a Bölcsesség szolgálólánya és az Igazság védőpajzsa [...] a buzgó Színlelés, akinek Juppiter megengedte, hogy olykor megjelenjen az égben” a többi erény mellett. A Rosello – Bruno párhuzam nem az átlagos felkészültségű szerző és a 16. századi olasz gondolkodás egyik legkiválóbb elméje közötti különbség érzékeltetését célozza. Sokkal inkább annak a ténynek a nyomatékosítását, hogy a színlelés, miután szükségességét egyre jobban elismerik, a gyakorlat és az etikai-politikai irodalom szférájából a filozófiai gondolkodás szintjére került, mint a lét lehetőségeinek és az igazság keresésének motívuma.

Rosello megelégedett annak a megállapításával, hogy színlelésre csak a türelmes ember képes: „Hogyan tud titkot tartani egy türelmetlen ember? Ugyan mi is lehet tökéletes ezen erény nélkül?” A számos történelmi és mitológiai példa között különösen az Angerona istennőre való utalás figyelemre méltó. Őt a reneszánsz ikonológiai ábrázolások is a türelem szimbólumaként emlegették. Íme, egy, a híres ábrázolások közül:

La pacienza ne' trauagli apporta piaceri
maggiori.

La pacienza ne' trauagli apporta piaceri maggiori.

Az istennő bekötött szájjal áll, aminek jelentése az, hogy a fájdalmakat szó nélkül elviselő, azaz a színlelni tudók jutnak a legnagyobb gyönyörhöz. Ez olvasható egyébként az *impresa* feletti mottón is: „A gyötrelmekben tanúsított türelem vezet a legnagyobb gyönyörökhöz”. Rosellónál ugyanez így hangzik: „a felhőtlen gyönyör türelemből születik”. Ez a türelem „minden sorscsapás megédesítője [...] Egyedül ez a gyógyír minden szenvedésre, fájdalomra, betegségre. Ezzel tudunk minden balszerencsén győzedelmeskedni”.

A 16–17. század olasz értelmiségének pedig még annál is nagyobb szükség volt a türelem és a színlelés erényére, mint ahogyan azt Lucio Paolo Rosello a 16. század közepén sejtette és megjósolta.

Jegyzetek

1. Lucio Paolo Rosello (XV. sz. vége–1552) két művével hívta fel magára a modern szakirodalom figyelmét. A jelentősebb, a *Ritratto del vero governo del Principe* c. 1552-es értekezése, amelyet Cesare Vasoli elemzett a *Lucio Paolo Rosello e un'immagine cinquecentesca del principe* című tanulmányában (in: *Nuova Rivista Storica*, LXV. 1981., fasc. V–VI. p. 552–571.) Rosellónak a századközép velencei vallási életében játszott szerepével pedig Andrea del Col foglalkozott: *Lucio Paolo Rosello e la vita religiosa veneziana verso la meta del secolo XVI*. (In: *Rivista di Storia della Chiesa in Italia*. XXXII. 1978. p. 442., 459.) A másik, lényegesen gyengébben megszerkesztett értekezése a türelemről szól és a *Due Dialoghi* (1549) második párbeszédéeként jelent meg. A modern szakirodalom csak megemlíti, és néhány jellemző részt idéz belőle.
2. Az 1551 júniusában elkobzott levelei – amelyek ma a velencei Archivio di Statoban olvashatók – bizonyítják a velencei református körökkel fenntartott kapcsolatait.
3. Rosello, *Ritratto del vero governo del Principe*, Venezia, 1552, p. 23.
4. Az értekezés alcíme is erre utal: *Ritratto ... dal essempto vivo del gran Cosimo*. A szerző a művét is a Medicieknek ajánlotta.
5. Az itáliai értelmiség sajátos helyzetével egyebek között Adriano Prosperi foglalkozott az *Intellettuali e Chiesa all'inizio dell'età moderna* című munkájában (In: *Storia d'Italia*, a cura di Corrado Vivanti. Annali 4. Intellettuali e potere, Einaudi 1981.)

6. A nikodemizmus fogalma Nikodémus farizeusról kapta nevét, aki az éj leple alatt ment el Jézushoz (vö. János evangélium), hogy meghallgassa tanítását, mivel nyíltan nem merte vállalni Jézus eszméit. A kutatások szerint 1537-től használták ezt az elnevezést azokra, akik az egyre erősödő vallási-szellemi elnyomás idején úgy kísérelték meg a szellemi és gyakran fizikai túlélést, hogy eszméiket csak *rejte* (dissimulando) vállalták fel, mialatt *színlelték* (simulando) a hivatalos dogmák elfogadását.
7. A türelem a klasszikus szerzők óta pozitív kategória, a színlelés viszont még a XVI. század első felében is rendkívül ellentmondásos, hol negatív, hol pozitív előjelű értelmezést nyer. A XVI. század folyamán a legkülönbözőbb etikai és történeti jellegű írásokban (Machiavelli, Castiglione, Guicciardini, stb.) jelen van az a szándék, hogy a színlelést pozitív életstílusként fogadtassák el. A színlelés első megfogalmazását Machiavellinél találjuk, a *Fejedelem* (1513) híres-hírhedt XVIII. fejezetében. Guicciardini, a *Storia d'Italia* szerzője, a *Ricordi politici e civili*-ben (1530) a 267-es pontban még maga sem tudja eldönteni, hogy jó-e vagy rossz a színlelés: „...a színlelés hasznos, és sokszor szükséges mások rossz természete ellen védekezésül, de gyűlöletes és csúnya is”. Itáliában 1641-ben jelent meg a kérdés vitathatatlan főműve Torquato Accetto tollából, a *Della dissimulazione onesta* (A tisztességes színlelésről). Accetto is szoros kapcsolatot vélte felfedezni a színlelés és a türelem között: „Apránként megtanultam, hogy a színlelés valójában nem más, mint a türelem művészete, amely azt tanítja, hogy ne csapj be másokat, de magadat se hagyd becsapni.”
8. A korabeli ikonológiai ábrázolásokban a kaméleon a tanulékonyság, az alkalmazkodó képesség, az empátia szimbóluma is egyben, tehát nem feltétlenül negatív kategória.

